

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ПАДАЛКА Сергій Сергійович

УДК 94: [323.1 + 314.1] (477/4) "19/20"(043.3)

**ХАБАРНИЦТВО НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ: СУСПІЛЬНО –
ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та археології слов'ян факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
ЖУРБА МИХАЙЛО АНАТОЛІЙОВИЧ,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри історії та археології слов'ян.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
НІКІТІН ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
ректор;

кандидат історичних наук, старший
науковий співробітник
МОЛЧАНОВ ВОЛОДИМИР БОРИСОВИЧ,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник відділу
історії України ХІХ - початку ХХ ст.

Захист відбудеться «15» березня 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «15» лютого 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На початку ХХІ ст. одним з найбільш гострих і складних завдань на шляху становлення України як демократичної, правової і соціальної держави залишається розв'язання проблеми посилення боротьби з корупцією, яка вражає провідні сфери суспільного життя, посилює соціальну напругу, породжує у громадян сумніви у здатності влади здійснити практичні заходи щодо подолання системної кризи. Її негативний вплив на становлення громадянського суспільства стає усе більш відчутнішим і створює реальну загрозу національній безпеці країни.

Означене суспільне явище має історичне коріння. У другій половині ХІХ ст. сталася низка знакових подій, що ідентифікували державну владу і суспільство на загальному тлі процесів, що відбувалися до цього і у наступні періоди.

Аналіз історіографії даної проблеми засвідчує, що сучасні українські історики наголошують на доцільності такого напрямку історичних досліджень, як соціальна історія, з'ясування соціокультурних та ментальних особливостей розвитку українських земель у складі Російської імперії. Актуальним у цьому сенсі постає з'ясування форм контролю за діяльністю чиновницького апарату, розслідування посадових злочинів, включно адміністративних та кримінальних видів покарань, чинників, які призводили до злочинних вчинків.

Таким чином, розкриття даної теми на базі виявлених і маловідомих документів, напрацювань попередників має вагоме наукове, світоглядне і практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Дисертація є реалізацією наукового проекту «Дослідження проблем гуманітарних наук», що проводиться професорсько – викладацьким складом кафедр факультету історичної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою університету 22 грудня 2015 р., протокол № 8.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу історичних джерел, здобутків попередників, керуючись сучасною методологією пізнання історичних явищ і процесів дослідити суспільний феномен хабарництва в суспільно – політичних і соціально – економічних процесах, які відбувалися в губерніях Правобережної України у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми, проаналізувати джерельну базу, обґрунтувати методологічні засади дослідження;
- охарактеризувати політичні, економічні та адміністративні чинники, що спричиняли прояви хабарництва;
- ціннісно визначити ментальний та соціальний аспекти функціонування хабарництва;

- проаналізувати наслідки проникнення хабарництва в найбільш важливі сфери життя суспільства (промисловість, транспорт, фінанси, митну справу, сільське господарство);

- показати основні прояви хабарництва у правоохоронній та судовій системах, соціальній галузі;

- відстежити дію адміністративно – правових, громадських інститутів у формуванні суспільної нетерпимості до хабарництва;

- висвітлити такі форми попередження поширення хабарництва як сатира, пропаганда, художня і наукова література.

- виробити практичні рекомендації, щодо використання отриманих результатів для протидії корупції в незалежній Україні.

Об'єктом дослідження є хабарництво як складова державної служби та чинник соціальних відносин в суспільстві.

Предметом дослідження є зміни у проявах хабарництва, особливості проникнення його у провідні сфери життя суспільства, способи формування суспільної нетерпимості до хабарників правобережних губерній другої половини XIX – початку XX ст.

Географічні межі дослідження охоплюють регіон Правобережної України у складі Російської імперії, який за адміністративно-політичним підпорядкуванням носив назву Київське генерал – губернаторство, а за територіальним поділом включав Київську, Волинську і Подільську губернії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1862 - 1917 рр., який став особливим у перебуванні регіону у складі Російської імперії, а також відбувся перехід до капіталістичних відносин, які трансформували державний, політичний лад, суспільні традиції. Вибір нижньої хронологічної межі 1862 р. зумовлено виходом царського указу «Об изыскании причин и представлении средств к искоринению сей язвы» та початком суспільної дискусії про те, що лежить в основі хабарництва: аморальність людської природи чи відносини між державою і приватною сферою. Верхня хронологічна межа визначена 1917 р. – утвердженням нової політичної реальності, а отже, зміною парадигми «використання службового становища з корисною метою».

Методи дослідження обумовлені поставленою метою та виділеними завданнями дослідження і складається із системи загальнонаукових та спеціально історичних методів пізнання: аналіз, синтез, узагальнення, системний, структурно – функціональний, порівняльно – історичний, проблемно – хронологічний методи тощо. За їх допомогою виділено передумови поширення і проникнення хабарництва в сфери життя суспільства, визначено способи формування до нього суспільної нетерпимості. Праця має комплексний міждисциплінарний характер. Її концептуальні підвалини ґрунтуються на основі таких наук, як історія України, правознавство, політологія, етнологія, культурологія, літературознавство, психологія, економіка.

Наукова новизна дослідження визначається комплексним науковим аналізом хабарництва, як явища суспільного життя, його проникнення у соціально – економічні сфери, способів протидії його поширенню.

Уперше у новітній українській історіографії створене дослідження, у якому встановлено:

– що хабарництво виступало наслідком дії кількох груп різного роду факторів, що склалися в досліджувані роки. В цьому вимірі поглиблено розуміння причин хабарництва. Традиційно вчені, опираючись на марксистський постулат про хабарництво як пережиток буржуазного суспільства, називали лише т.з. поверхневі мотиви хабарництва: бідність і бажання особистого збагачення. В роботі розглянуті частково і деякі інші мотиви: матеріальний інтерес, бажання відчувати ризик від здійснення протиправного діяння тощо;

– що прояви хабарництва залежали від специфіки розвитку регіонів, міст і сіл.

Уточнено:

– засади соціально - економічного, суспільно - політичного розвитку Правобережної України у складі Російської держави;

– деякі аспекти взаємозв'язку процесу легітимації суспільних інститутів Правобережжя і хабарництва;

– висновок про проблемність суспільної модернізації, кризовість економіки.

Подальший розвиток отримали:

– дослідження основних напрямків, методів функціонування політичної системи імперії в регіоні України;

– уточнення характерних рис українського суспільства;

– знання про російську присутність в окремому регіоні України;

– існуючі в історіографії оцінки окремих суб'єктів історії: чиновників, підприємців, буржуазії;

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його фактичний матеріал, результати та висновки можуть слугувати для подальшого вивчення вітчизняного досвіду протидії хабарництву, так і при написанні узагальнюючих праць та посібників із історії України та історії соціально - економічних та політичних відносин, довідкових видань. Результати дослідження можуть бути використані при розробці лекційних курсів і спецкурсів із історії України, історії слов'янських народів.

Апробація результатів. Основні положення і висновки дисертації доповідалися та отримали схвалення на 8 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, зокрема Всеукраїнській науково - практичній конференції «Сучасні проблеми розбудови України» (Київ, 2013); Міжнародній науково – практичній конференції «Історико – краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 2013); Міжнародній науково - практичній конференції «Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології» (Херсон, 2014); Міжнародній науково - практичній конференції «Гуманітарні пошуки: розвиток культурних, соціальних, правових інститутів у аналітичному вимірі наук гуманітарного спрямування» (Чернівці, 2015); Міжнародній науково - практичній

конференції «Пріоритетні напрями розвитку суспільних наук у ХХ ст.» (Херсон, 2015); Круглий стіл «Кирило-Мефодіївське товариство: історична спадщина та сучасність (до 170 - річчя заснування)» (Київ, 2016); Міжнародній науково - практичній конференції «Українські еліти у цивілізаційному розвитку Європи». (Житомир, 2017); Міжнародній науково – практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна – 2018: Історія» (Київ, 2018).

Публікації. Основні матеріали та положення дисертаційного дослідження викладено у 20 публікаціях. Серед них 14 статей у фахових виданнях МОН України, у тому числі 3 статті опубліковано у наукових збірниках, що індексуються міжнародними науково - метричними базами даних.

Структура дисертації. побудована відповідно до мети та завдань наукового дослідження з урахуванням вимог та методичних рекомендацій з підготовки дисертаційних робіт з історії України. Дисертаційна робота складається з вступу, чотирьох розділів (14 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (722 найменування), додатків. Загальний обсяг роботи становить 279 сторінку, із них основного тексту – 190 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обгрунтовано наукову та суспільну актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, хронологічні та територіальні межі дослідження, сформульовано його мету і завдання, встановлено зв'язок із науковими програмами і планами, окреслено наукову новизну і практичне значення, проінформовано про рівень апробації та структуру роботи.

У першому розділі « **Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження**», який складається з трьох підрозділів, проаналізовано стан наукової розробки теми, охарактеризовано використані джерела, розкрито методологічний апарат і методи дослідження.

У підрозділі 1.1. «**Історіографія проблеми**» проаналізовано літературу з теми дисертації. Відображення досліджуваної теми у науковій літературі можна умовно поділити на три періоди: «дорадянський», «радянський», «сучасний».

Важливу роль у висвітленні проблеми відіграли праці істориків дорадянського періоду. Одні з перших згадок про зловживання владою (хабарництво) чиновників місцевих, цивільних і правоохоронних органів зустрічаються в роботах М. Драгоманова¹.

У радянські часи українські вчені майже не досліджували питання, пов'язані з історією державного апарату й чиновництва, зокрема на території України. В контексті розгляду об'єкту дослідження вигідно позиціонується історико – правове дослідження П. Щербини². Економічні «інтереси» державної бюрократії

¹ Драгоманов М.П. Життя по селах. Громада. 1882. № 5. 269 с.

² Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. Львів. 1974. 103 с.

частково висвітлювалися в роботах К. Воблого, сільського господарства І. Гуржія, В. Теплицького³.

Історіографічний доробок українських дослідників доби незалежності можна умовно поділити на кілька груп. До першої відносимо роботи, присвячені різним питанням української історії, де автори, вивчаючи ті чи інші сторони суспільного життя, торкаються й історії чиновництва, а також проявів службових зловживань у різних державних установах. Методологічне значення в осмисленні даної проблеми мають роботи О. Реєнта⁴.

Проблема хабарництва отримала висвітлення у процесах, присвячених соціальній структурі українського суспільства. Найбільш гострі соціальні проблеми Правобережної України знайшли відображення в роботах М. Казьмирчук, В. Крутікова, І. Шандри, І. Гуржій, О. Гуржій⁵.

Новаторськими в історіографії проблеми соціальних чинників хабарництва є публікації В. Молчанова⁶.

Проблема хабарництва знайшла відображення у дослідженнях економічного розвитку. Її торкались О. Шляхов, С. Вергун, І. Коляда, С. Єсюнін⁷. Ряд важливих аспектів діяльності органів місцевого самоврядування міст Правобережжя фронтально дослідив у своїх роботах Ю. Нікітін⁸. Залежність посилення адміністративної влади, зокрема губернаторської, і вседозволеності чиновництва розглянула у серії робіт В. Шандра⁹. Одним з перших в історіографії комплексно

³ Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукрово-бурякової промисловості. К.Г.Воблий. К. 1930. Т.ІІ. 344 с.; Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60 – 90 х. рр. ХІХ ст. К. 1968. 189 с.; В. Теплицький Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60-90-ті рр. ХІХ ст.). К. 1959. 308 с.

⁴ Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ □ початок ХХ століття). Гол. ред. Р. Стасюк. К. 2016. 320 с.

⁵ Казьмирчук М. Соціально - економічний розвиток Київської губернії (1861 – 1917 рр.). К. 2011. 398 с.; Крутіков В. В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. Донецьк. 1992. 172с.; Шандра І.О. Представницькі організації буржуазії українських губерній (1861–1919 рр.). Харків. 2016. 316 с.; Гуржій І. О., Гуржій О. І. Купецтво Києва та Київщини ХVІІ–ХІХ ст. Відп. ред. В. А. Смолій. К. 2013. 284 с.

⁶ Молчанов В.Б. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні у ХІХ поч. ХХ ст. К. 2007. 113 с.

⁷ Шляхов О.Б. Особливості розвитку важкої індустрії в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Зворотний бік «великого стрибка». Гуманітарний журнал. Дніпро 2002. 96 с.; Вергун С. І. Корупція у діяльності транспортної жандармерії залізниць України (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.). Проблеми історії України ХІХ початку ХХ ст. 2017. Вип. 26. С. 26 – 31; Коляда І.А. Повсякденне життя чиновників цензурного відомства Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Історичні записки: Зб. наук. праць. Вип 35. 2012. с. 16 - 23; Єсюнін С.М. Міста Поділля у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. монографія Хмельницький, 2015. 336 с.

⁸ Нікітін Ю. О. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині ХІХ ст. історичний аспект самоврядування. Монографія. 2 видання, перероблене і доповнене. Вінниця. 2016. 328 с.

⁹ Шандра В.С. Генерал – губернаторства в Україні: ХІХ - початок ХХ ст. К. 2005. 427 с.

розглянув низку проблем повсякденного особистого і службового життя чиновників С. Дегтярьов¹⁰. З - поміж найбільш ґрунтовних досліджень, присвячених суспільним перетворенням пореформенної доби на Правобережжі, є праці М. Щербак і Н. Щербак¹¹, де підіймався етнонаціональний вимір хабарництва. Відомий вітчизняний селянознавець Ю. Присяжнюк¹² об'єктивно з'ясував низку передумов хабарництва в хліборобському середовищі.

Серед зарубіжної історіографії досліджуваного нами питання найбільш помітне місце посідають роботи російських дослідників. Першими дослідниками історії чиновництва в Російській імперії були вчені – правники: В. Коркунков, А. Градовський, Б. Чичерін¹³. Соціокультурний, національний характер хабарництва розглядалися в роботах П. Берліна, Е. Карновича¹⁴. В 1960 – і роки за умов актуалізації дослідницького інтересу до проблеми обслуговування потреб держави, розпочато теоретичне осмислення хабарництва в роботах Н. Єрошкіна, П. Зайончковського¹⁵. В 1990 – і роки проблема хабарництва вивчалася в контексті соціальної історії, історії повсякдення, економічної історії. Серед дослідників цих напрямів слід назвати Л. Писарькову, Л. Шепелева, А. Константинова¹⁶.

Західноєвропейські та американські дослідники ґрунтовно приступили до вивчення проблеми бюрократії Російської імперії з другої половини ХІХ ст. В останні десятиріччя ХХ ст. на Заході інтерес до корупції зріс і в силу усвідомлення руйнівної сили цього явища на суспільство, а також необхідності вироблення інструментарію, завдяки якому можна було хоча б локалізувати та

¹⁰ Дегтярьов С.І. Цивільне чиновництво України у кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. монографія. Суми. 472 с.

¹¹ Щербак М.Г. Щербак Н.О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина ХХ століття): навч. посібник. К. 1997. 90 с.

¹² Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ - початку ХХ ст. Черкаси. 2007. 640 с.

¹³ Коркунов Н. Русское государственное право. СПб. 1892. 1036 с.; Градовский А.Д. Начала русского государственного права. Собрание сочинений в 9 томах. СПб. 1904. т 9. 768 с.; Чичерин Б. Н. Собственность и государство. СПб. 2005. 824 с.;

¹⁴ Берлин П. Русское взяточничество как социально- историческое явление // Современный мир. 1910. № 8. С. 45 – 56.; Карнович Е. Русские чиновники в былое и настоящее время // Спутник чиновника. 1911. № 10. С. 7 – 9.;

¹⁵ Єрошкін Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. Н.П. М. Высшая школа. 1968. 368 с.; Зайончковский П.А. Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880-х годов М. 1964. 513 с.

¹⁶ Писарькова Л.Ф. Российский чиновник на службе в конце ХVІІІ – первой половине ХІХ века. Человек. № 4. М. 1995. с. 15-26; Шепелев Л.Е. Чиновничий мир России ХVІІІ – начала ХХ в. СПб.1999. 479 с.; Константинов А. Коррупцированная Россия, М. ОЛМА Медиа Групп. 2006, 640 с.

мінімізувати його. Помітний внесок у вивчення проблеми хабарництва на Правобережній Україні зробили Й. Баберовські, Д. Бовуа, Є. Беккер¹⁷.

Проблема хабарництва вивчалася вітчизняними правознавцями: О. Ярмишем, М. Ярошенком, Е. Самойленко, А. Чайковським, М. Щербаком, М. Мельником.¹⁸ Соціально – політичний аспект корупції досліджується в роботах Є. Невмержицького¹⁹.

У підрозділі 1.2. «**Джерельна база дослідження**» підкреслено, що для досягнення сформульованої мети і успішного розв'язання дослідницьких завдань нами опрацьовано відповідний масив історичних джерел. Основу джерельної бази дослідження склали документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві і Державних архівів Київської, Житомирської, Хмельницької областей і м. Києва. Опрацьовано близько 185 справ. Зокрема, важлива інформація про особливості поширення зловживань хабарництвом в окремих суспільних сферах Правобережної України почерпнута з фонду 442 «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал – губернатора» ЦДАУ. Забезпечив можливість простежити процес розв'язання судовими органами майнових питань, відкриття і провадження судових справ проти хабарників масив інформації, зосереджений у ф. 486 «Київська палата цивільного суду». Спектр уявлень про низку правових аспектів запобігання хабарництву, діяльності судової влади по винесенню вироків чиновникам – хабарникам формувався на основі документів, що зберігаються у ф. 183 «Прокурор Київського окружного суду» Держархіву Київської області. Конкретизувати регіональну специфіку організації кримінального переслідування чиновників різних гілок влади, яким висувалися обвинувачення у хабарництві, особливості проникнення хабарництва у взаємовідносини чиновників місцевих органів і підприємств, наслідки хабарництва для соціальної сфери міст і сіл дозволили джерела справ Держархіву Хмельницької області. Виняткову цінність становлять справи: фондів 227 «Подільське губернське правління», 409 «Подільське

¹⁷ Баберовски Йорга Доверие через присуствие М. 2008. № 3. 545 с.; Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. К. 1998. 334 с.; Беккер С. Миф о русском дворянстве. М. 2004. 344 с.

¹⁸ Ярмиш О.Н. Наблюдать неотступно. Административно - политический аппарат царизма и органов политического сыска в Украине конца XIX нач. XX в. К. 1992. 188 с.; Ярошенко М.О. Запобігання корупції в системі губернської адміністрації в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.).Режим доступу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.36/part_1/8.pdf; Самойленко Е.А. Киевская городская полиция в середине XIX начале XX ст. К. 2000.186 с.; Чайковський А.С., Щербак М.Г. За законом і над законом: З історії адміністративних органів і поліцейського – жандармської системи в Україні (IX – поч. XX ст.).К. 1996. 84 с.; Мельник М. І. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. Національна безпека і оборона. К. 2009. Т.111. № 7. 712 с.

¹⁹ Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії. К. 2008. 368 с.

губернське у земських та міських справах присутствіє». Не менш цінним у контексті відтворення проявів хабарництва в правоохоронній і судовій системі, а також ролі органів суду і правопорядку у протидії йому, стало вивчення комплексу документів і матеріалів Держархіву Житомирської області – передусім фондів: 70 «Канцелярія Волинського губернатора», 67 «Волинське губернське правління», 349 «Волинський губернський прокурор», 18 «Волинська палата кримінального суду», 19 «Волинська об'єднана палата кримінального суду». Процеси урбанізації, діяльність місцевих органів влади щодо захисту міщан, інших соціальних станів, проблеми державної служби простежені на основі справ фондів Держархіву м. Києва.

Чимало фактів про діяльність органів державної влади і управління, сенси зміни нормативно – законодавчої бази, що регламентувала боротьбу з хабарництвом, опрацьовувалася на основі законодавчих актів Другого видання Повного зібрання законів Російської імперії, етнографічної і статистичної інформації, матеріалів щоденника О. Кістяківського, мемуарів і спогадів С. Вітте, А. Коні, В. Коковцева, Д. Мілютіна.

Відомості про проблеми моральних устоїв суспільства, громадських засобів протидії хабарництву було виявлено у публікаціях газет «Киевлянин», «Друг народа», «Заря», «Труд», «Киевские губернские ведомости», «Киевское слово», журналів «Современный мир», «Русская старина», «Вестник Європы», «Спутник чиновника».

У підрозділі 1.3. **«Теоретико – методологічна основа дослідження»** розкрито методологічні принципи і методи дослідження. Ключовою у дослідженні є категорія «хабарництво». У роботі хабарництво трактується як явище суспільного життя, коли посадовець використовує владу або впливи для одержання особистої вигоди, діяльність в інтересах того, хто дає матеріальну винагороду. В межах основних методологічних принципів особливе місце в роботі посідають загальнонаукові методи аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування та аналітичний, порівняльний, системний і структурний методологічні підходи, що дозволило простежити, систематизувати й осмислити конкретно - історичний матеріал, змістовно дослідити джерельну базу. Суспільне життя Правобережної України розкривалося як структурно розчленована цілісність, у якій кожний елемент має певне функціональне значення. Принцип історизму дозволив розкрити вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на соціально - економічні модернізаційні процеси, з'ясувати першопричини соціальних проблем, що поставали на території краю, зміни в політичних, економічних передумовах хабарництва. Із конкретно – історичних методів використано історико - порівняльний для порівняння соціально - економічного становища окремих груп, верств населення Подільської, Київської та Волинської губернії. Синхронний метод дав можливість співставити події і явища, що відбувалися в економіці, соціальній сфері у межах губерній. Метод періодизації допоміг врахувати особливості проникнення російського фактора на Правобережжя та виділити окремі періоди, що визначалися правлінням відповідних самодержців.

Отже, історіографічна, джерельна та теоретико – методологічна база дослідження є достатньою для розкриття теми, досягнення наукової мети та виконання поставлених завдань дослідження.

У другому розділі **«Еволюція суспільних чинників, які спричиняли прояви хабарництва у Правобережній Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.»** розкрито політичні, економічні, управлінські, правові чинники, які зумовлювали поширення хабарництва на її теренах.

У підрозділі 2.1. **«Централізація політичної і концентрація економічної влади»** автор стверджує, що визначальною передумовою поширення хабарництва на Правобережній Україні була зміна політичного курсу самодержавства стосовно регіону, суть якої полягала в посиленні імперського контролю за її господарською діяльністю та іншими сферами суспільного життя. Прагнучи максимальної централізації політичної влади, включаючи і місцеві органи управління, масово почали формуватися установи, покликані контролювати і координувати всі сторони суспільного життя, легітимізувати імперський устрій. Не менш визначальним політичним фактором, що спричинив поширення хабарництва в регіоні, було привнесення імперською адміністрацією на український ґрунт нових практик організації суспільного життя. Система правління небагатьох ставала нормою внутрішньополітичного життя. На Правобережню Україну імперська влада, крім того, що експортувала професійних чиновників, культивувала патронажну модель просування службовими щаблями, коли важливу роль відігравали особисті контакти, які підтверджували наявність взаємної підтримки.

Одним з політичних факторів, що спричинив поширення хабарництва, виступав суб'єктивний чинник. З воцарінням у 1855 р. Олександра ІІ в Російській імперії почали невиправдано згортатися ті інструменти, які були вироблені і залишалися ефективними при попередженні поширення хабарництва при попередньому царюванні. Новий цар не лише не намагався протистояти хабарництву з боку вельмож, але і сам часто був причетним до крадіжок із скарбниці. З воцарінням Олександра ІІІ до влади прийшла група чиновників, які почали вживати заходів, які жодним чином не претендували на соціальні реформи і полягали лише в наведенні порядку в органах влади і господарстві, ліквідації найбільш великих каналів хабарництва і намаганні надати динамізму економічному розвитку. При царюванні Миколи ІІ хабарництво на державних замовленнях і підрядах ставало ще більше поширеною практикою. Апогеєм хабарництва при царському дворі і вищих ешелонах влади стала распутінщина.

У підрозділі 2.2. **«Відродження традиції «столоначальництва» в державному управлінні»** зазначено, що чинні, сформовані за участі центральної влади органи управління Правобережною Україною були вмотивовані передусім на відстоювання імперських інтересів в регіоні. Система управління була сформульована таким чином, що в ній перепліталися повноваження гілок влади. Адміністративна система імперії спрямовувала діяльність на посилення контролю над суспільством. Тому проблеми пониження стимулів чиновників до хабарництва, забезпечення ефективного контролю за державною службою

відходили на другий план. Нижчою ланкою в департаментській ієрархії була посада столоначальника. Техніка діловодства в органах влади залишалася примітивною, це потребувало утримання великого і архаїчного штату канцелярських службовців, писарів. Це робило неможливим уникнути зловживання при веденні справ, особливо на найнижчому рівні чиновницької ієрархії.

У підрозділі 2.3. **«Місце змін у свідомості та цінностях українського суспільства в складанні традиції хабарництва»** автор стверджує, що протягом досліджуваних років на Правобережній Україні відбулися глибинні соціальні зміни, які пов'язувалися з результатами індустріалізації та відміни кріпосництва.

Перебування Правобережжя у складі Російської держави утвердило такі нові фрейми соціальної поведінки, як перебільшення зовнішніх, об'єктивних чинників у житті людини, покладання на них провини за свої біди і невдачі. Саме з цього коріння проростали такі ментальні риси, як примирення з негативними соціально - економічними й політичними явищами, терплячість, відсутність амбіцій і індивідуального успіху. Патерналістська орієнтація суспільної свідомості, у свою чергу, впливала на складання традиції хабарництва.

У четвертому підрозділі **«Поведінка чиновників в умовах посилення бюрократичного свавілля»** підкреслено, що Правобережна Україна залишалася регіоном, де зберігалася висока концентрація чиновницького апарату. Чиновники виступали в ролі особливого стану, який реально володів важелями державного управління, тому знали, що воля царської адміністрації і політиків значно залежала від їх позиції. Вони розуміли вигоду державної служби. Для чиновників, які бачили всездозволеність і правовий нігілізм заможних і відомих людей, морально виправданими ставили і власні подібні манери поведінки. Матеріальна ущербність чиновників формувала у них лояльне ставлення до порушників законів.

Таким чином, в досліджувані роки склалася низка суспільних чинників, що спричинили прояви хабарництва і які носили політичний, управлінський, економічний, ціннісний характер.

У третьому розділі **«Проникнення хабарництва в сфері життя суспільства»**, поділеному на чотири підрозділи, мова йде про наслідки проявів даного явища у сфері промисловості, транспорту, фінансів, сільського господарства, правоохоронну і судову систему, соціальну сферу.

У підрозділі 3.1. **«Наслідки проявів хабарництва в промисловості, на транспорті, митниці та фінансах»** підкреслено, що хабарництво мало свої особливості проникнення. Цьому сприяли в тому числі і дії влади, яка прагнула контролювати приватну ініціативу, сферу засновництва на промислових підприємствах. Одним з елементів системи трудових відносин на промислових підприємствах Правобережної України виступали неформальні практики, серед прояву яких була робота на підприємствах без укладання трудового договору, виконання роботи, що не відповідала займаній посаді, виплата зарплати не самому робітнику, а членам родини.

Залізничне будівництво перетворювалося у прибутковий шматок для чиновників, вельмож і бізнес - ділків. Розміри хабарів обраховувалися мільйонами. Займаючись перекачуванням капіталів до привілейованих підприємців, уряд цим самим об'єктивно обмежував підприємницьку ініціативу, не допускаючи до цієї справи більш ліберально - демократичний прошарок. В імперії малоефективна і розпорошена система управління фінансами породжувала казнокрадство. Складову хабарництва мала діяльність митних органів. Хабарництво все більше проникало в новостворені банківські установи. Звичними ставали явища лобізму економічних інтересів.

У підрозділі 3.2. **«Село і селянство в орбіті хабарництва»** вказано, що проникнення хабарництва в село Правобережної України мало свої вияви, що зумовлювалися усім комплексом соціально - економічних трансформацій. Торгівля землею докорінно змінила до цього традиційний спосіб життя селянства та інших соціальних груп села. Виявляючи елементарну необізнаність у хитросплетіннях новопосталого ринку землі, селяни часто ставали заручниками різного роду схем хабарництва. Хабарництво на селі поширювалося і внаслідок того, що правові відносини врегульовувалися різними сферами - звичаєвим і цивільним правом. Хабарництво і могоричі ставали буденним явищем у стосунках між селянами і представниками сільської влади. Вони, як правило, виступали гарантом успіху тієї чи іншої справи. До справи правового регулювання поземельних відносин долучалося якомога більше чиновників правоохоронних, судових органів. Судові процеси з майнових справ ставали практично щоденним і звичним явищем.

У підрозділі 3.3. **«Хабарництво у правоохоронній та судовій системах»** зазначено, що у правоохоронній та судових сферах державного управління склалися найбільш характерні прояви хабарництва, які здебільшого визначалися характером діяльності самих установ і, безперечно, колом обов'язків чиновників, які в них служили. Масштаби хабарництва поліцейських чиновників були особливо помітними в тих містах, містечках і селах, де активно розвивалися комерційна справа, торгівля, спекулятивні операції. Нерідко чиновники правоохоронних органів за хабарі ставали на шлях приховування слідів злочинів, покривали злочинців тощо. Суспільний резонанс викликали дії завідуючого київським слідчим відділенням С. Асланова по приховуванню діяльності злочинців. Журналістами дана кримінальна справа була названа «Аслановщина». Хабарництво в судовій системі мало власні прояви.

У підрозділі 3.4. **«Результати хабарництва в соціальній сфері»** автор відзначає, що тягар хабарництва вкорінювався в соціальне тіло Правобережної України. За умов нерозвинутих соціальних інститутів з раціональних міркувань мешканці регіону вимушено долучалися до хабарництва. Більшість соціальних сфер функціонували в спосіб, коли громадяни змушені були давати хабарі з тим, аби отримати те, на що вони мали законне право. Поширення хабарництва в медичній сфері пов'язувалося головним чином з вузьким спектром надання прямої медичної допомоги. Власники торгово - господарських підприємств: бієнь,

володень, ринків – не завжди додержувалися ветеринарних правил та санітарних норм, часто були ініціаторами хабара з тим, аби за його допомогою вирішити власну справу та уникнути санкцій з боку санітарних лікарів. Хабарництво ставало звичним явищем та засобом врегулювання соціальних відносин на селі і в місті при організації і проведенні рекрутських наборів. При будівництві шляхів сполучення, мостів завжди перепліталось багато приватних інтересів.

Отже, проникнення хабарництва в різні сфери суспільного життя мало свої вияви, відображення та наслідки.

У четвертому розділі **«Формування суспільної нетерпимості до хабарництва і хабарників»**, поділеному на три підрозділи, досліджено особливості дії різних інструментів у протидії хабарництву.

У підрозділі 4.1. **«Адміністративно – правові інструменти та громадські засоби протидії хабарництву»** вказано, що протягом досліджуваних років у регіоні почав складатися відповідний спектр способів формування суспільної нетерпимості до хабарництва. На рівні держави були ухвалені нормативно – правові акти, направлені на обмеження хабарництва. Однак всі ці заходи, як правило, були односторонніми, носили характер тимчасових кампаній, направлених скоріше на боротьбу з причинами. Одним з головних адміністративних інструментів протидії хабарництву було удосконалення діяльності фінансово – банківських установ та митних органів. Відповідним чином діяв і такий адміністративний інструмент, як репресивні дії виконавчої влади. До такого характеру інструментів належали дисциплінарні стягнення по службі того чи іншого чиновника чи посадовця.

Ключовим елементом протидії хабарництву залишалось законодавство. Дія законодавчих інструментів протидії хабарництву послаблювалася і внаслідок певного зламу в правовій свідомості українського суспільства.

У числі кардинальних інструментів протидії хабарництву виступала система покарань. Відповідне значення в цьому плані мали судові процеси над чиновниками – хабарниками, які викликали суспільний інтерес і виступали засобом формування суспільної нетерпимості до хабарництва. Суспільний ефект мало слухання в 1911 р. у Київському військово – окружному суді «Справи військових інженерів».

Серед громадських способів формування нетерпимості до хабарництва помітну роль відігравали преса, релігійний чинник.

У підрозділі 4.2. **«Викриття хабарництва засобами сатири»** зазначено, що протягом досліджуваних років складалися певні масові форми формування нетерпимості до хабарництва. Щорічно публікувалася значна кількість художніх оповідань, нарисів, сатиричних віршів, куплетів і фейлетонів направлених на попередження та поширення хабарництва. Газети «Киевские губернские ведомости», «Киевлянин», «Заря» та інші не лише інформували читачів про складні соціально – економічні відносини в суспільстві, але і давали певні оцінки прояву тих складних явищ і процесів, що в ньому протікали. Найбільш антихабарницькою була творчість журналу «Шершень».

У підрозділі 4.3. «Роль художньої і наукової літератури у боротьбі з хабарництвом» вказано, що письменники і поети, які творили на Правобережній Україні, долучалися до показу негативної ролі хабарництва в житті суспільства, використовували гумор і сатиру як інструмент підведення життєвих явищ до розумного начала. Герої художніх творів І. Нечуя – Левицького, П. Мирного, М. Старицького поставали найчастіше в таких образах, аби надати можливість читачеві уявити й гостро осудити масштабність соціальних пороків суспільства доби первісного нагромадження капіталу. Поширення хабарництва, наклепництва, на які витрачалася душевна енергія хліборобів, спонукали І. Нечуя – Левицького побачити причини цих явищ в особливостях національного характеру. Історики, етнографи в чисельних своїх публікаціях досліджували соціальні проблеми, які поставали в Правобережній Україні. Політичні уподобання М. Драгоманова стали визначальними у з'ясуванні соціально – економічних передумов низки службових зловживань чиновників установ регіону.

Отже, формування суспільної нетерпимості розвивалося в адміністративно-правовому, громадському, інтелектуальному та мистецькому напрямках.

У *висновках* визначено загальні результати дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, що виносяться на захист:

– Аналіз історіографії проблеми не виявив праць, у яких комплексно висвітлювалися прояви хабарництва на Правобережній Україні, що зумовило необхідність її дослідження на дисертаційному рівні; аналіз джерельної бази підтвердив наявність необхідної кількості різноманітних джерел для висвітлення соціальних процесів українського суспільства в окреслений період. Використання методологічного інструментарію дозволило уникнути тенденційності та неупередженості осмислити об'єкт дослідження.

– Наслідком розширення спектру проявів хабарництва на Правобережній Україні став комплекс чинників, що сформувалися в досліджувані роки у політичній, управлінській, правовій сферах. Політична централізація мала результатом перетворення бюрократичного апарату в інструмент насилля, а отже, підпорядкування його в більшій мірі службі самому собі, ніж суспільним інтересам. Політичне угодицтво виступало результативним засобом вирішення матеріальних проблем, а хабарництво латентною функцією політичної влади. Відбувалося перетворення хабарництва із соціальної аномалії на елемент повсякденної культури, спосіб політичного мислення, норму функціонування влади. Для системи управління Правобережної України властивим було використання примусу, незбалансованість функціонування гілок влади, прагнення царського двору посилювати свою владу і управлінську роль, персоналізація влади в цілому, надмірність повноважень правоохоронних органів. Держава, прагнучи розширювати свою роль в економіці і плануючи власні програми розвитку, створювала таким чином підґрунтя для зловживань наділених широкими повноваженнями чиновників.

– Спричиняли прояви хабарництва також ціннісно – ментальні і соціальні фактори. Суспільство виявляло неготовність визнавати руйнівний вплив хабарництва. У свою чергу хабарництво призводило до падіння довіри суспільства до держави і органів влади. Відбувалося зростання чисельності населення Правобережної України, яке вважало, що хабарництво може бути виправданим як засіб швидкого вирішення необхідних питань. Громадяни починали бачити практичну вигідність хабара. В регіон імперською владою були привнесені традиції неповаги до права, ухилення від виконання закону, розуміння закону як чогось вкрай недоцільного або несправедливого. Характерною рисою сприйняття хабарництва українцями було те, що вони терпимо ставилися до низового хабарництва, у той час, як найбільше обурення у них викликало хабарництво на найвищому рівні. В досліджувані роки не діяли правила етичної поведінки чиновників, з них брали лише клятви. Чиновники, які зловживали посадою, вважали, що обхід законів не злочин, а використання можливостей у межах законодавства.

– Хабарництво мало негативні наслідки для найбільш важливих сфер життя суспільства. Воно підривало стимули до діяльності промислових підприємств. Багато державних програм по будівництву залізниць, відкриттю промислових підприємств проявляли себе лише як механізми хабарництва. Підживлювало хабарництво і намагання держави контролювати окремі види діяльності підприємств. Крім того, хабарництво спотворювало і стримувало розвиток конкретного середовища, натомість стимулюючи надлишкові капіталовкладення у паразитичний чиновницький апарат. Одним з головних осередків хабарництва виступали податкові органи. Сферою підвищеного ризику прояву хабарництва залишалися державні закупівлі. Хабарництву на селі сприяли неврегульовані відносини власності на землю, нерозвинутість селянського самоврядування.

– Хабарництво в правоохоронній і судовій системах мало свої прояви, які стосувалися дозвільної системи, покривання місцевих чиновників, ведення слідства тощо. Новопостала судова влада не могла забезпечити ефективної боротьби з хабарництвом передусім тому, що чинні принципи судочинства нехтували принципами незалежності суддів від втручання виконавчої влади. Роль суддів часто зводилася до обслуговування інтересів влади і збирання хабарів. Хабар виступав зручним способом вирішення різноманітних питань нелегального бізнесу в його прагненні створити для себе безпечне середовище. Злочинний світ підпорядковував собі правоохоронні органи шляхом дачі їх службовцям хабарі. Хабарництво справляло негативний вплив на соціальні процеси як у місті, так і на селі. Воно, пронизуючи більшість суспільних сфер, загострювало соціальну нерівність, поглиблюючи нерівність між багатством і бідністю.

– Усунення причин хабарництва відбувалося на основі адміністративно – правових інструментів та громадських засобів протидії. Законодавство, що діяло на Правобережжі, залишалося занадто складним, містило прогалини, якими користувалися судді, аби за хабар виправдати хабарника. Практично не використовувався досвід суворого покарання чиновників, винних у злочинах

хабарництвом. Водночас владою робилися спроби віднайти засоби протидії проявам даного явища. За сприяння влади в громадсько – політичній думці була започаткована дискусія навколо проблеми суті хабарництва, його першопричин і наслідків. Державні заходи по боротьбі з хабарництвом носили обмежений характер і не мали бажаного наслідку, оскільки зверталась увага передусім на усунення його наслідків, а зусилля спрямовувалися на з'ясування причин. Спроби обмежити поширення органів держконтролю, проведення показових судових процесів над хабарниками і казнокрадами, посилення адміністративного контролю за діями чиновників.

– У досліджувані роки на громадському рівні були напрацьовані інтелектуальні засоби, які в цілому давали позитивний ефект у попередженні поширення хабарництва. Журналістами, літераторами, науковцями порушувалися гострі соціальні проблеми, викривалися антисоціальні дії чиновників, вибудовувалися певні художні образи, у яких засуджувалася моральна аура органів державної влади і самоврядування. Вчені – історики, зокрема М. Драгоманов, найбільш рельєфно з'ясував низку наслідків хабарництва для соціально – економічного розвитку села, формування правової культури суспільства. Письменники і поети в цілому правильно окреслили фактори, які спричиняли поширення хабарництва, одними з перших звернулися до мотивів поведінки хабарника шляхом конструювання художніх образів чиновників канцелярій, управителів, писарів тощо. Ними також проілюстровані масштаби проникнення хабарництва в життя і свідомість українців.

– Критичне осмислення узагальненого в дисертаційному дослідженні матеріалу дозволило сформулювати низку практичних рекомендацій: – державна влада України при створенні інструментів запобігання і протидії корупції має зважати на набутий історичний досвід, як надійне підґрунтя подолання даного явища, передумови розширення шляхів просування України до Європейського цивілізаційного простору; – українське суспільство має постати перед владою сильною громадянською спільнотою готовою до конструктивного діалогу з нею навколо проблем захисту громадянських прав, поваги до закону, а отже взяти на себе відповідальність за успіх боротьби з корупцією; – серед перспективних напрямів подальших наукових пошуків є питання корупційних відносин, взаємозв'язку корупції і пострадянського транзиту українського суспільства, зовнішньополітичні і внутрішньополітичні фактори корупції. В українській історіографії недостатньо дослідженим залишається питання громадянського засобу протидії хабарництву на матеріалах ХІХ ст. а також кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях,

1. Падалка С.С. Соціально – економічні наслідки селянської реформи 1861 р. в теоретичній спадщині М.П. Драгоманова. Науковий часопис Національного

педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. Випуск 8. К., 2011. С. 73 - 80.

2. Падалка С.С. Хутірські господарства Київської губернії кінець XIX початок XX ст. Вісник аграрної історії. К., 2013. Випуск 3. С. 26-31.

3. Падалка С. С. Зміни в організаційно – правових передумовах корупційних зловживань в апараті держслужбовців підросійської України (друга половина XIX – початок XX ст.). Вісник аграрної історії. К. 2014. Випуск 8 - 9. С. 27 - 35.

4. Падалка С.С. Зміни в економічних і правових передумовах корупційних зловживань соціальних верств підросійської України (друга половина XIX – початок XX ст.). Грани. Дніпропетровськ, 2015. № 3 (119). С. 14 - 19.

5. Падалка С.С. Зміни в проявах та формах протидії політичним корупційним зловживанням соціальних верств підросійської України (XIX – початок XX ст.). Гілея. 2015. Вип. 94 (3). С. 20 - 25.

6. Падалка С.С. Проблема корупційних зловживань чиновників місцевих цивільних і правових органів другої половини XIX ст. в теоретичній спадщині М.П. Драгоманова. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. Випуск 13. К. 2015. С. 86 - 89.

7. Падалка С.С. Соціально - економічні і етноментальні передумови зловживань хабарництвом в українській суспільній традиції другої половини XIX – початку XX ст. Вісник аграрної історії. Науковий журнал. К., 2015. Вип. 15. С.41 - 49.

8. Падалка С.С. Зміни в основних проявах побутового хабарництва та способах його протидії на Правобережній Україні у другій половині XIX – початку XX ст. Вісник аграрної історії. Науковий журнал. К. 2015. Вип. 11 - 12. С.30 - 38.

9. Padalka S. Changes in major manifestation of Bureaucratic and domestic bribery and methods of its counteraction on the right – bank Ukraine (in late XIX – beg. XX centuries) International Journal of Economics and Society. December 2015., Issue 4. p 117 - 121.

10. Падалка С.С. Діяльність губернаторів Правобережної України у напрямку запобігання хабарництва і зловживань чиновництва (друга пол. XIX - поч. XX ст.). Вісник аграрної історії. Науковий журнал. К. 2016. Вип. 18. С. 23 - 29.

11. Падалка С. С. Особливості поширення зловживань хабарництвом у середовищі українського селянства в другій половині XIX - початку XX ст. Вісник аграрної історії. Науковий журнал. К. 2017. Вип. 19 - 20. С.51 - 57.

12. Падалка С.С. Суспільний менталітет, як чинник зловживань хабарництвом на Правобережній Україні у другій половині XIX – початку XX ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя 2017. Вип. 49. С. 111 - 114.

13. Падалка С. С. Прояви побутового хабарництва та способи протидії йому на селі Правобережної України в другій половині XIX – початку XX ст. Електронне наукове фахове видання «Історія науки і біографістика». 2017. №4.

14. Падалка С. С. Еволюція образів художньої літератури, як способу формування суспільної нетерпимості до хабарництва і хабарників протягом

другої половини XIX – початку XX ст. Вісник аграрної історії. Науковий журнал. К. 2017. Вип. 21 - 22. С.32 - 39.

Повнотекстові матеріали й тези наукових доповідей, що додатково відображають результати дослідження

15. Падалка С. С. Селянське підприємництво в Київській губернії (1861 – 1917 рр.). Сучасні проблеми розбудови України. Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції. (2013 року, м. Київ). К.: ВІКНУ. 2013. С. 12 - 14.

16. Падалка С. С. Службові зловживання, як чинник повсякдення чиновників імперської адміністрації України (друга половина XIX -початок - XX ст.). Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології. Матеріали міжнародної науково - практичної конференції (19 - 20 грудня 2014 року, м. Херсон). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014.С. 26 - 29.

17. Падалка С.С. Корупційні зловживання чиновників в підросійській Україні (XIX – початку XX ст.). Гуманітарні пошуки: розвиток культурних, соціальних, правових інститутів у аналітичному вимірі наук гуманітарного спрямування. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції для студентів і аспірантів (2015 року, м. Чернівці). Чернівці: «Букрек». 2015. С. 19 - 22.

18. Падалка С.С. Матеріальне забезпечення чиновників, як чинник корупційних зловживань в підросійській Україні. Пріоритетні напрями розвитку суспільних наук у XX столітті. Матеріали науково – практичної конференції (27 - 28 лютого 2015 року, м. Херсон). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 176 - 179.

19. Падалка С.С. Матеріальне забезпечення чиновників, як чинник корупційних зловживань в Підросійській Україні. Українські еліти у цивілізаційному розвитку Європи. Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції (17 листопада 2017 року, м. Житомир). Житомир. 2017. С. 67 - 72.

20. Падалка С. С. Політичні причини поширення хабарництва серед чиновників державних установ Правобережної України (XIX – початок XX ст.). Матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна – 2018: Історія». К. 2018. С. 170 - 172.

АНОТАЦІЇ

Падалка С.С. Хабарництво на Правобережній Україні: суспільно – історичні передумови, особливості та засоби протидії (друга половина XIX – початок XX ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2019.

Дисертаційна робота є одним з перших спеціальних досліджень, присвячена з'ясуванню суспільно- історичних передумов поширення, а також особливостям та засобам протидії хабарництву на Правобережній Україні.

На основі аналізу архівних матеріалів, опублікованих джерел та відповідної літератури розглянуті зміни в передумовах поширення зловживань хабарництвом, зокрема поглиблення процесу концентрації політичної і економічної влади, відродження традиції «столоначальництва» в управлінні, загострення соціальних протиріч

Досліджено особливості проявів основних видів хабарництва в промисловості на транспорті, на селі, в соціальній сфері. Вивчено низку обставин формування суспільного уявлення про хабарника і хабарництво.

Розглянуто зміни в способах формування суспільної нетерпимості до хабарництва і хабарників на Правобережжі України. З'ясовані адміністративно - правові інструменти та громадські засоби протидії доному соціальному явищу. Проаналізовано роль сатири та пропаганди в попередженні його поширення. Показана негативна соціально – економічна роль хабарництва в художній і науковій літературі.

Ключові слова: хабарництво, чиновник, суспільство, економіка, влада, держава, політика, місто, село, побут, закон, література, селянство, промисловість, хабарник.

Padalka S.S. Bribery in the Right-Bank Ukraine: socio-historical background, peculiarities and means of counteraction (second half of the XIX - the beginning of the XX century). – The manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of historical sciences in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. – Kyiv, 2019.

The dissertation is one of the first special studies devoted to the elucidation of the socio-historical preconditions of distribution, as well as the peculiarities and means of combating bribery in the Right-Bank Ukraine.

On the basis of the analysis of archival materials, published sources and relevant literature, changes were made in the preconditions for the spread of abuses of bribery, in particular, the deepening of the process of concentration of political and economic power, the revival of the tradition of "stolonaldry" in management, the exacerbation of social contradictions. The Ukrainian public's attitude towards bribery remained two-sided. While bribery was highly prevalent, a high level of condemnation of this phenomenon was still maintained. The author has established that bribery was fueled by numerous permissions and licenses, which, moreover, were in quite a few cases

economically inadvisable. The procedures for business registration (including registration as a taxpayer) were complicated. The government's attempts to control certain types of business activities also fueled bribery and effectively were only used to extort bribes.

The peculiarities of manifestations of basic types of bribery in the industry in transport, in the countryside, and in the social sphere are investigated. A number of circumstances of formation of the public perception about bribe-taker and bribery were studied. The study has confirmed that bribery in law enforcement agencies and judiciary had specific manifestations concerning the permit system, concealment of local officials crimes, the conduct of investigation, etc.

Changes in the methods of formation of public intolerance to bribery and bribe-makers on the Right Bank of Ukraine are considered. The administrative and legal tools and public means of counteracting the social phenomenon are found out. The author has proved that during the years studied, intellectual resources were created at the public level which had a mostly positive effect on preventing the spread of bribery. The role of satire and propaganda in preventing its spread is analyzed. The negative socio-economic role of bribery in the artistic and scientific literature is shown.

Key words: bribery, official, society, economy, government, state, politics, city, village, life, law, literature, peasantry, industry, bribe-taker.

Падалка С.С. Взятничество на Правобережной Украине: общественно - исторические предпосылки, особенности и средства противодействия (вторая половина XIX - начало XX века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2019.

Диссертационная работа является одним из первых специальных исследований, посвященная выяснению общественно - исторических предпосылок распространения, а также особенностям и средствам противодействия взяточничеству на Правобережной Украине.

На основе анализа архивных материалов, опубликованных источников и соответствующей литературы рассмотрены изменения в предпосылках распространения злоупотреблений взяточничеством, в частности углубление процесса концентрации политической и экономической власти, возрождение традиции «столоначальничества» в управлении, обострение социальных противоречий.

Исследованы особенности проявлений основных видов взяточничества в промышленности, на транспорте, в деревне, в социальной сфере. Изучены ряд обстоятельств формирования общественного представления о взяточниках и взяточничестве.

Рассмотрены изменения в способах формирования общественной нетерпимости к взяточничеству и взяточникам на Правобережной Украине. Выявлены административно - правовые инструменты, общественные средства противодействия данному социальному явлению. Проанализирована роль сатиры и пропаганды в предупреждении его распространения. Показана негативная социально - экономическая роль взяточничества в художественной и научной литературе.

Ключевые слова: взяточничество, чиновник, общество, экономика, власть, государство, политика, город, село, быт, закон, литература, крестьянство, промышленность, взяточник.

Підписано до друку 14.02.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 пр. Зам. № 032
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.